

یادنام

سید حسن حسینی *

در مقوله تولید آثار هنری دینی، امر مهم‌ترین دغدغه‌های هنرمند، دست یافتن به دستمایه‌های مستند و موثق در پرداختن به شخصیت‌ها یا وقایع تاریخی است. یکی از این موارد، شخصیت "پسند" است که در تولید آثار هنری دینی بالاخص رضوی از آن الهام گرفته شده و در قالب‌های گوناگون به آن پرداخته می‌شود. با توجه به استفاده اکثر هنرمندان از داستان متناسب به پسند در مسیر هجرت حضرت رضا علیه السلام به مرو، اسناد قابل رجوع و موثق این واقعه در مطلب ذیل ارائه شده است.

پسند نیشابوری

پسند، از چهره‌هایی است که نام وی ضمن ماجراهای ورود و حضور امام رضا (علیه السلام) در نیشابور وجود دارد و اولین بار شیخ صدوق (فوت ۳۸۱ هـ.ق) در عیون اخبار الرضا، تفصیل آن را بیان نموده است. وی در این باره می‌نویسد: «محمد بن احمد بن اسحاق نیشابوری گوید: از جدّام خدیجه دختر حمدان بن پسند شنیدم وقتی امام رضا (علیه السلام) به نیشابور وارد شدند به لاشاباد، که در ناحیه غربی شهر است، در خانه جدّم پسند نزول اجلال فرمودند و او را پسند گفتند برای این که حضرت در میان مردم وی را انتخاب کرد و پسند کلمه فارسی است و معنایش به عربی «مرضی» است، که مراد شخص مورد رضایت است. چون [حضرت] به خانه ما وارد شد، نهال بادامی در گوشه‌ای از خانه کاشت و آن نهال روید و در عرض یک سال درختی شد و ثمر داد و مردم این را فهمیدند و از بادام آن برای شفای بیماران می‌بردند...» (ابن بابویه، ۲۹۲/۲)

نویسندگان بعدی، همین داستان را با تغییر و تبدیل‌هایی، تکرار نموده‌اند. برخی نویسندگان معاصر، از جمله فریدون گرایلی در کتاب «نیشابور شهر فیروزه»،

پسند را همان شیطیه پنداشته‌اند (گرایلی، ۴۹؛ پروانه مه‌ولاتی، ۱۹۶-۱۹۷) در حالی که آن‌ها دو شخصیت جداگانه هستند. شیطیه خرنی بود که در اوایل دوره امامت موسی‌الکاظم (علیه السلام) در نیشابور می‌زیست و در همان زمان از دنیا رفت، ولی پسند نام مردی است، که زمان حضور امام رضا (علیه السلام) در نیشابور (سال ۲۰۱ هـ.ق) زنده بوده است.

در بیشتر نسخه‌های خطی و چاپی کتاب عیون اخبار الرضا، به خرباز عربی، عبارت چنین است: «خدیجه بنت حمدان بن پسند قالت لما دخل الرضا (علیه السلام) بنسبوس نزل محله الغربی ناحیه تعرف بلاشباباد فی دار جدی بسند و اما سمی بسند لان الرضا (علیه السلام) ارتضاه من بین الناس و بسند اما هی کلمة فارسیة معناها مرضی...» (ابن بابویه، ۲۹۲/۲) از سه کلمه «جَدّی»، «ارتضاه» و «مرضی» معلوم می‌گردد که شخص مورد نظر مرد بوده است، البته در پاره‌ای نسخه‌های خطی از جمله نسخه خطی موجود در کتابخانه آستان قدس کلمه «دار جدتی» آمده، ولی در همین نسخه، افعال به صورت مذکر است. به عبارتی اگر فرد مزبور مؤنث بود، می‌باید به جای «ارتضاه»، «ارتضاه‌ها» و به جای «مرضی»، «مرضیه» بود که چنین نشده و به صورت مذکر آمده است (همو، نسخه خطی شماره ۱۹۱۴۸، کتابخانه آستان قدس رضوی، تحریر ۱۰۶۱ هـ.ق) و نشان می‌دهد در استنساخ این نسخه اشتباه صورت گرفته است.

در کتاب «الثاقب فی المناقب» اثر ابن حمزه طوسی (فوت ۵۶۰ هـ.ق) عبارت مزبور چنین آمده است: «لما دخل علی بن موسی الرضا (علیه السلام) بنشابور نزل محله قرقی ناحیه تعرف بلاد سناباد فی دار جدتی پسند لان الرضا ارتضاه بین الدومر و بسند اما هی کلمة فارسیة معناها مرضی...» (ابن حمزه طوسی، ۴۹۶) از آنجا که طوسی به لحاظ زمانی متأخرتر است، به احتمال زیاد مطلب را از شیخ صدوق گرفته ولی در ضبط بسیاری از واژه‌ها دچار اشتباه شده است، البته او نیز معنای پسند را به عربی «مرضی» آورده است نه «مرضیه». سیدهاشم بحرانی (فوت ۱۱۰۷ هـ.ق) در کتاب «مدینه المعجز» همان گفته شیخ صدوق را تکرار کرده و سه واژه مورد بحث را به صورت «جَدّی، ارتضاه و مرضی» آورده است (بحرانی، ۱۳۰/۷).

علامه مجلسی نیز عبارت را چنین ضبط نموده است: «لما دخل الرضا (علیه السلام) نیشابور نزل محله الغربی ناحیه تعرف بلاش‌آباد فی دار جدتی پسند و اما سمی بسند لان الرضا (علیه السلام) ارتضاه من بین الناس و بسند هی کلمة فارسیة معناها مرضی» (مجلسی، ۴۹/۱۲۱) همان گونه که مشاهده می‌شود، در این روایت نیز دو واژه به صورت مذکر (ارتضاه و مرضی) آمده که دلیل

* کارشناس ارشد تاریخ و پژوهشگر گروه تراجم و انساب بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

حامد مقدم رأفتی

محمدصادق (۱۲۹۸ ش. - ۱۳۷۱ ش.) - مشهد
هنرمند و معمار آستان قدس رضوی

محمدصادق فرزند صفر، در خانواده‌ای متدین چشم به جهان گشود (حامد مقدم رأفتی). در سال ۱۳۱۲ ش. در سن ۱۴ سالگی فعالیت خود را به عنوان کارگر ساده ساختمانی در آستان قدس آغاز کرد (یادآور...، ۴۷) و از سال ۱۳۲۷ ش. زیر نظر استاد شکرالله خوشدست، از معماران برجسته آستان قدس رضوی، فعالیت خود را ادامه داد (الهام‌نیا). وی همچنین معماری سنتی اسلامی را زیر نظر حاج محمد آفرنده، حاج محمد رضا معمار و حاج احمد بیوکی، که همگی از معماران ورزیده و بنام آستان قدس بودند، فراگرفت و در سال ۱۳۴۳ ش. رسماً به سمت معمار اماکن مذهبی و آستان قدس رضوی انتخاب گردید (همو).

رأفتی به تبعیت از پیشینیان خود، با استفاده از امکانات جدید، ابداعاتی در معماری سنتی ایجاد کرد و از طرح‌هایش در کارهای پیش‌ساخته بهره فراوان برد. او استاد کارهای چهارگانه معماری اسلامی (مقرنس‌بندی، رسمی‌سازی و یزدی‌بندی، تاسه‌بندی و گره‌کشی) بود (دیشیدی؛ اخلاقی). از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین آثار وی در آستان قدس، احداث صحن جمهوری اسلامی است که در ساخت آن از آغاز تا پایان عملیات سفت‌کاری و بخشی از نازک‌کاری حضور داشت. همچنین در ضمن احداث این صحن، بر ساخت سرواق‌های دارالرحمه (دارالقرآن)، دارالهدایه، دارالولایه، ایوان طلا و گلدسته‌های آن نظارت داشت (همو).

رواق دارالاحلاص نمونه‌ای از کارهای رسمی‌بندی توأم با تاسه‌بندی اوست. رأفتی در مقرنس‌بندی ابداعاتی داشت که مقرنس‌بندی جدولی مسجد بالاسر مبارک از آن جمله است (عطاردی، ۳۵۱/۶؛ دیشیدی). مقرنس و معرق‌کاری‌های گلدسته جنوبی برج هشت‌ضلعی ساعت صحن آزادی نیز از آثار اوست (الهام‌نیا).

رأفتی در تعویض سروکش طلای گنبد مطهر نیز مشارکت داشت (حامد مقدم رأفتی). اثر دیگر کارهای ارزنده رأفتی، طراحی و اجرای بنای نقارخانه بوده است (دیشیدی).

استاد رأفتی در مراحل مختلف طرح توسعه اطراف حرم رضوی تا سال ۱۳۷۰ ش. افتخار خدمت‌گزاری داشت

بر غیر مؤنث بودن پسندیده است. منابع بعدی هم که از متون متقدم مطلب را اقتباس کرده‌اند، بیشتر پسندیده را مؤنث نوشته‌اند در حالی که پسندیده صفت مفعولی و کلمه‌ای فارسی است به معنای پسندیده و مقبول و حرف «ه» در آخر پسندیده دلیل بر مؤنث بودن نیست، اما همین حرف، کاتبان و نسخه‌برداران را به اشتباه انداخته که پسندیده را مؤنث دانسته و صورت مذکر «جدی» را به شکل مؤنث «جدتی» نوشته‌اند.

علاوه بر این، مؤنث بودن راوی، یعنی خدیجه، عامل دیگری بود که کاتبان را به اشتباه انداخته است؛ چرا که ابوالواسع محمد بن احمد بن اسحاق نیشابوری، این حکایت را اثر جدّه‌اش خدیجه بنت حمدان بن پسندیده روایت کرده است.

نکته دیگر این که نسب افراد اغلب از سوی پدر حساب می‌شود، مگر در مواردی استثنایی که فرزند را به مادر نسبت دهند. بر این اساس راوی (خدیجه) دختر حمدان و نوه پسندیده (پسندیده) بوده است که پدر حمدان محسوب می‌شود، نه مادرش. نتیجه این که فرد میزبان امام رضا (علیه السلام) در نیشابور که به «پسندیده» مشهور شده، مرد بوده است و آوردن پیشوند «بانو» با آن صحیح نیست و دیگر این که پسندیده شخصیتی جدا از بانو شیطیه است.

مزار منسوب به پسندیده در خیابانی به همین نام به فاصله ۱۰۰ متری شمال بقعه بانو شیطیه در غرب شهر نیشابور واقع است. ساختمان بقعه به صورت چهارضلعی ساده و فاقد قدمت است. مساحتی حدود چهار مترمربع دارد و به تازگی بازسازی شده است. داخل بقعه ضریح فلزی کوچکی وجود دارد که فاقد تزیینات هنری است.

منابع:

- ابن بابویه (شیخ صدوق). (۱۳۷۲) عیون اخبار الرضا. ترجمه حمیدرضا مستفید و علی‌اکبر غفاری. تهران. نشر صدوق.
- ابن حمزه طوسی، ابی‌جعفر محمد بن علی. (۱۴۱۱ ه.ق). المناقب فی المناقب. تحقیق نبیل رضا علوان. بیروت. دارالزهراء.
- پروانه مه‌ولاتی، محمد. (۱۳۸۴). از یمن تا نیشابور شرح احوال و آثار و افکار فضل بن شاذان. بی‌جا. نشر اوقاف خراسان.
- بحرانی، سیدهاشم. (بی‌تا). مدینه المعجز فی دلائل اطهار و معجزهم. تهران. مکتبه المحمودی.
- گریالی، فریدون. (۱۳۵۷). نیشابور شهر فیروزه. مشهد. بی‌نا.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ه.ق). بحار الانوار. بیروت. دارالاحیاء التراث العربی.

و در جریان پیشرفت اماکن تاخیره ساز و تعمیرات ابنیه آستان قدس در دهه های ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ ش. شرکت داشت (عطاردی، ۳۵۲/۶؛ یادواره... ۴۹). او مدتی کوتاه در بازسازی شهر هویزه توسط آستان قدس نیز همکاری داشت. به علت خدمات فراوانش پس از انقلاب اسلامی مفتخر به دریافت حکم خادمی نیز گردید (حامد مقدم رآفتی).

از شاگردان رآفتی در آستان قدس می توان به حاج ابوالقاسم ملکی و مهندس محمود اخلاقی اشاره کرد و از شاگردانی که تا حدودی در رشته کاربردیها مهارت یافته است می توان از آقای حسین شیخی، از گچ کاران و مقررین کاران آستان قدس نام برد (اخلاقی).

رآفتی پس از ۶۰ سال خدمت در آستان قدس در هفتم اردیبهشت سال ۱۳۷۱ ش. بر اثر بیماری کبد درگذشت و در پای پنجره فولاد صحن انقلاب، جایی که خود ساخته و وصیت کرده بود، دفن گردید (یادواره ۴۹).

منابع:

- اخلاقی، محمود. مصاحبه. ۱۳۸۴/۱۱/۰۹.
الهام نیا، محمدعلی. مصاحبه. ۱۳۸۴/۱۱/۰۹.
حامد مقدم رآفتی، محمدتقی. مصاحبه. ۱۳۸۴/۱۱/۰۹.
دیشیدی، رضا. مصاحبه.
عطاردی، عزیزالله (۱۳۸۱) فرهنگ خراسان. تهران. عطارد.
«یادواره سالگرد درگذشت روانشاد استاد حاج محمد صادق حامد مقدم رآفتی». (۱۳۷۲). مجله حرم. ش ۷.

عباس آفرنده

(۱۳۰۴ - ۱۳۵۹ ش.) مشهد

از معماران و مهندسان برجسته مشهد در دوره پهلوی

عباس آفرنده فرزند محمد آفرنده، در سال ۱۳۰۴ ش. در محله پایین خیابان مشهد در خانواده ای مذهبی چشم به جهان گشود. پدرش از معماران حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) و مسجد گوهرشاد بود. عباس تحصیلات متوسطه را در دبیرستان فیوضات مشهد به پایان برد و سپس در رشته راه و ساختمان دانشکده فنی - مهندسی تهران مشغول به تحصیل شد. او در سال ۱۳۲۵ جزو فارغ التحصیلان ممتاز دانشگاه شد و با راهیابی به دانشکده اورگن امریکا و اخذ مدرک فوق لیسانس، با کوله باری از دانش در طراحی و معماری به وطن بازگشت (کزلان طوسی، ۱۱).
مهندس آفرنده کار اجرایی را از شرکت برق منطقه ای در تهران آغاز کرد و پس از دو سال خدمت، به مشهد آمد.

مدتی به عنوان دبیر رسم فنی و سپس به عنوان مهندس ناظر در بانک ساختمانی، به مدت شش سال مشغول شد و بعد از آن در واحد ساختمان آموزش و پرورش به فعالیت خود ادامه داد. هم زمان در انستیتو تکنولوژی نیز تدریس می کرد و مدتی نیز عهده دار معاونت شهرداری مشهد بود، تا اینکه ریاست اداره نوسازی و توسعه و تعمیر مدرسه های خراسان به او واگذار شد. از آنجا که او بسیار مسئولانه عمل می کرد، توانست در این پست به ساخت و ساز و بازسازی مدرسه ها سر و سامانی بخشد. از جمله این ساخت و سازهای محکم و ماندگار، هنرستان فنی شهید بهشتی واقع در میدان دکتر شریعتی مشهد است (همو).

مهندس آفرنده تنها به خدمت در قسمت فنی - مهندسی آموزش و پرورش اکتفا نکرد. او فردی خلاق و پرکار بود. در کنار مسئولیت اداری که داشت، در ده ها پروژه ساختمانی و عمرانی نیز به عنوان طراح و سازنده شرکت داشت که از آن جمله می توان طراحی و نظارت ساختمان های پرورشگاه عمید صفوی، کارخانه نخریسی مشهد، کارخانه برق مرکزی مشهد، شیرخوارگاه، بانک ملی مرکزی و داسرای، دبیرستان ابن یمن، بیمارستان های قائم و آریای مشهد، ساختمان مرکزی اداره اوقاف و استادپورم ورزشی سعدآباد (تختی) را نام برد (همو).

آفرنده با توجه به ارادت و علاقه ویژه ای که به ساخت و بازسازی مکان های خیریه ای و مذهبی داشت، به طور افتخاری طراحی و نظارت چندین حسینیه و مسجد را در مشهد عهده دار شد. همچنین با نوسازی و نوسازی ایوان شرقی و غربی مسجد گوهرشاد، طراحی و نظارت ساختمان موزه و مدرسه های علمیه میرزا جعفر و میرزا باقر، طراحی و نظارت مسجد کرامت و آذربایجانی ها از دیگر کارهای او است (همو).

از شاهکارهای ماندگار وی می توان به طراحی و محاسبه فنی گنبد ایوان مقصوره مسجد گوهرشاد اشاره کرد. این گنبد که در اثر گذشت زمان و زلزله، صدمه فراوانی دیده بود، در سال ۱۳۳۹ ش. تخریب و زیر نظر مهندس آفرنده با سرعایت ویژگی های معماری گذشته در سال ۱۳۴۱ ش. با نوسازی شد (قصابیان، ۱۰۰؛ عطاردی، ۷۸/۵).

مهندس عباس آفرنده سرانجام در سال ۱۳۵۹ ش. دار فانی را وداع گفت.

منابع:

- قصابیان، محمد رضا. مسجد گوهرشاد پس از ششصد سال. مجله مشکوه. بهار ۱۳۸۴. ش ۸۶.
عطاردی، عزیزالله (۱۳۸۱) فرهنگ خراسان. تهران. عطارد.
کزلان طوسی، جواد. یاد ای «مهندس آفرنده» بزرگ مرد سازه های قدیمی مشهد. روزنامه شهرآرا. ۱۳۸۸/۱۱/۲۸.

علی اکبر دبیرسهرابی

(۱۲۵۱ - ۱۳۱۸ ش.)

از واقفان برجسته آستان قدس رضوی

علی اکبر دبیرسهرابی، فرزند میرزا محمدخان وکیل الدوله تبریزی، (مستوفی، ۱/۲۴۳) از رجال معروف و برجسته ایران در اواخر سلطنت قاجاریه و اوایل دوره پهلوی است. وی در سال ۱۲۵۱ ش. در تبریز چشم به جهان گشود. پدرش حاج وکیل دربار مظفرالدین شاه قاجار

وزیر تحریرات و رسایل بود و امور محمدعلی میرزا ولیعهد در تهران را نیز برعهده داشت (عاقلی، ۲/۶۶۶).

علی اکبر زبان و ادبیات فارسی، مقدمات عربی و زبان فرانسه را در تبریز آموخت و در منشی گری، که حسن خط و نگارش نامه بود، سرآمد اقران گردید. او کارش را اثر دربار مظفرالدین میرزا ولیعهد در تبریز آغاز نمود و سالیان متمادی در زمره منشیان و نویسندگان دربار مشغول به کار بود. در دوران ولیعهدی محمدعلی میرزا قاجار نیز سمت وزیر رسایل بر عهده او قرار داشت (همانجا).

علی اکبر دبیرسهرابی در دوره مظفری لقب «دبیرالسلطان» را دریافت کرد. او مردی ثروتمند، فاضل و بخشنده بود و در جوانی با «اختر الملوک»، دختر میرزا احسن خان مشاعرالملک ازدواج نمود (عاقلی، ۲/۲۶۶). وی از دوستداران خاندان عصمت و طهارت بود و چون فرزندی نداشت، املاک زیادی را در منطقه قوچان وقف آستان قدس رضوی نمود و مقرّر کرد درآمد آن صرف زایشگاه بیمارستان امام رضا (علیه السلام) شود.

با صدور فرمان مشروطیت، در سال ۱۲۸۵ ش. دبیرالسلطان از تهران به وکالت دوره اول مجلس شورای ملی انتخاب گردید. او با مشروطه خواهان و آزادی طلبان میانه خوبی نداشت و در قتل میرزا علی اصغر خان اتابک نیز دست داشت (رائین، حیدرخان عموغلی، ۶۹؛ همو، فراموشخانه، ۲/۲۸۳) در مجلس چون از نزدیکان محمدعلی شاه بود، مورد بی اعتنائی قرار گرفت و پس از مدتی از نمایندگی مجلس استعفا داد (نظری، ۳۵۵).

پس از انحلال مجلس و توپبندی آن در تیر ۱۲۸۷ ش. در زمره نزدیکان و محارم محمدعلی شاه قرار گرفت و در تمامی امور شاه با وی مشورت می کرد. هنگام اقامت محمدعلی شاه در باغ شاه، اثر ارکان و بزرگان حکومت بود. پس اثر سقوط محمدعلی شاه، مدتی مخفی می نویسد و با درآمد املاک

وسیعی که در آذربایجان و کردستان تهیه دیده بود، نرندگی می کرد (عاقلی، ۲/۶۶۶).

در سال ۱۳۰۹ ش. در دوره هشتم مجلس شورای ملی با کسب ۹۰۳۹ رأی و در سال ۱۳۱۱، در دوره نهم با کسب ۶۵۰۴ رأی از حوزه انتخابیه گروس به نمایندگی مجلس انتخاب شد. وی همچنین در دوره دهم مجلس شورای ملی با کسب ۱۷۱۱۷ رأی و در دوره یازدهم (۱۳۱۴ - ۱۳۱۸ ش.) با کسب ۱۲۱۲۱ رأی از طرف مردم قوچان به نمایندگی مجلس برگزیده شد. او سرانجام در سال ۱۳۱۸ ش. در تهران درگذشت (نظری، ۳۵۵ - ۳۵۶). جنازه اش به مشهد حمل و در صحن عتیق حرم مطهر رضوی به خاک سپرده شد (پیمایش).

رقبات وقفی ایشان بر آستانه عبارتند از:

۱. شش دانگ مزرعه هی هی
۲. سه دانگ از شش دانگ مزرعه قراچی
۳. مزرعه نصرت آباد وصل به قراچی
۴. مزرعه بایر قاسم آباد وصل به بهمن آباد
۵. مزرعه قاسم آباد معروف به دبیرآباد
۶. شش دانگ مزرعه دولت آباد
۷. یک سوم مزرعه قیطانی
۸. دو دانگ مزرعه چالاک
۹. دو آسیاب آبی، یکی از آنها معروف به احمدآباد است.
۱۰. یک سوم مزرعه گاو حصار
۱۱. قنات بایر عبدل آباد
۱۲. قنات بایر عشرت آباد
۱۳. قنات بایر محمدآباد
۱۴. شش دانگ مزرعه قره جوب فرخان
۱۵. قنات معروف به قره تپه
۱۶. شش دانگ مزرعه سیدآباد
۱۷. شش دانگ مزرعه لطیف آباد
۱۸. مزرعه بایر بهمن آباد
۱۹. باغ بزرگی در کنار شهر قوچان که اکنون در داخل شهر قرار گرفته و تبدیل به بیمارستان شده است (احتشام کاویانیان، ۳۹۵؛ عطاردی، ۲/۶۲ - ۶۳؛ مولوی، ۵/۴۳۵ - ۴۴۷).

منابع:

- احتشام کاویانیان، محمد. (۱۳۵۴). *شمس الشمس یا انیس النفوس*. مشهد. اداره کل فرهنگ و هنر خراسان.
- رائین، اسماعیل. (۱۳۵۵). *حیدرخان عموغلی*. تهران. جاویدان.
- همو. (۱۳۵۹). *فراموشخانه و فراماسونری در ایران*. تهران. امیر کبیر.
- عاقلی، باقر. (۱۳۸۰). *شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران*. تهران. نشرگفتار و علم.
- عطاردی، عزیزالله. (۱۳۸۱). *فرهنگ خراسان*. تهران. عطارد.
- مستوفی، عبدالله. (۱۳۷۱). *شرح زندگانی من*. تهران. زوار.
- مولوی، عبدالحمید. (بی تا). *پیش نویس موقوفات آستان قدس رضوی* (نسخه تأییدی). بی نا.
- نظری، منوچهر. (۱۳۸۸). *رجال پارلمانی ایران*. تهران. فرهنگ معاصر.